

Kárpátaljai magyar nyelv tankönyvek a helyi nyelvváltozatokról*

DUDICS LAKATOS KATALIN

1. A nyelvekhez, nyelvváltozatokhoz való viszonyulás alakításában az iskola szerepe vitathatatlan. A tantervek, a tankönyvek, a pedagógusok által közvetített szemlélet meghatározó a magabiztos anyanyelvhasználat, a kiegyensúlyozott anyanyelvi öntudat kialakulásában. Ehhez viszont — különösen a határon túli közösségek esetében — elengedhetetlen, hogy a nem standard változatokkal, nyelvi jelenségekkel kapcsolatban se találkozzon a tanuló elmarasztaló, esetleg lekicsinylő megnyilvánulásokkal. Ennek ellenére számos empirikus vizsgálat támasztotta alá az elmúlt évtizedekben, hogy magyar nyelvterületen negatív megkülönböztetésben részesül az, aki iskolai megnyilatkozásai során nem a köznyelv normáit használja, s a pedagógusok körében sem jellemző a nyelvről, nyelvváltozatról való tudományosan megalapozott vélekedés (JÁNK 2019, PARAPATICS 2020, DUDICS LAKATOS 2019, 2020).

Lényeges hatása lehet annak, hogy a fiatalok, sőt, a pedagógusok a hivatalosan jóváhagyott segédletekben milyen információkkal, viszonyulással találkozhatnak anyanyelvváltozatukkal kapcsolatban (LŐRINCZ–SIMON szerk. 2017). SIMON SZABOLCS a szlovákiai magyar tankönyvek kapcsán ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Elsőrendűen fontos szempont az ideológia, amelyet a tankönyv tükröz. Noha faji, vallási, nemi, nyelvi alapú megkülönböztetés vagy csak ennek sugallása is megengedhetetlen a tankönyvekben, nem példa nélkül való a nyelvi megkülönböztetés sugallása, a nyelvváltozatok iránti érzéketlenség a hazai anyanyelvi tankönyvekben sem” (2014: 29). A kárpátaljai magyar iskolák anyanyelvoktatásának reformjáról, alakulásáról számos tanulmány készült, empirikus felmérések vizsgálták a tanulók és pedagógusaik nyelvjárási attitűdjeit is. A legújabb középiskolai magyar nyelv tankönyvekről is olvashatunk már rövidebb, átfogó elemzéseket (BEREGSZÁSZI–DUDICS LAKATOS 2019, 2020, ORBÁN 2020). Jelen tanulmány azt elemzi, hogy milyen információkat szerezhettek, szerezhetnek a kárpátaljai magyar iskolások környezetük nyelv-

* A tanulmány a Domus szülőföldi ösztöndíj támogatásával készült.

használatáról a különböző időszakokban használt magyar nyelv tankönyvekből, s ezáltal milyen nyelvszemléletet közvetített közvetít számukra az adott segédanyag. A 90-es évektől egymást váltó tankönyvcsaládok szemlélete feltételezhetően összhangban áll az éppen aktuális magyar nyelv tantervek által közvetített anyanyelvoktatási szemlélettel.¹

2. A 2006 és 2008 között kárpátaljai magyar iskoláskorú fiatalok körében végzett empirikus vizsgálatokból kiderült, hogy a nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, különösen a nyelvjárásokkal kapcsolatos vélekedésük igencsak határozatlan, sokszor bizonytalan, ellentmondásos (LAKATOS 2010). Az adatokból arra következtethetünk, hogy a vizsgálatban résztvevők nem vállalják nyelvjárási anyanyelvűségüket, igyekeznek elhatárolódni az alacsony presztízsű nyelvváltozattól, vagy egyszerűen nincsenek tudatában annak, hogy nem a magyar köznyelv normái szerint beszélnek.

Az első feltételezésre a nyelvváltozat alacsony társadalmi presztízse szolgál magyarázattal: magyar nyelvterületen a nyelvjárási beszélőkhöz több negatív, mint pozitív előítélet kapcsolódik. A második eset azt jelentené, hogy a tanulók érettségi előtt állva nincsenek tisztában a nyelvváltozatok közötti különbségekkel.

Mindkét lehetőség elszomorító, s mindkettő mögött a hosszú ideig érvényben lévő anyanyelvoktatási módszerek hiányosságai állnak. Az iskolai anyanyelvoktatás elsődleges célja sokáig a köznyelv normáinak elsajátíttatása volt úgy, hogy az iskolába kerülő tanulók otthonról hozott nyelvváltozatát figyelmen kívül hagyva várták el a standard használatát. Annak ellenére így volt ez, hogy a magyar anyanyelvűek nagyobb része elsődlegesen valamely nyelvjárást sajátít el. Kárpátalján is a felcserélő anyanyelvoktatási módszer érvényesült 2005-ig (az új szemléletet közvetítő tanterv érvénybe lépéséig, KÓTYUK és mtsai 2005). Megismételt felmérések igazolták, hogy ennek a reformnak mérhető, pozitív eredményei mutatkoznak: jóval tudatosabban nyilatkoznak mind a fiatalok, mind pedagógusaik a nyelvváltozatokkal kapcsolatban (DUDICS LAKATOS 2019, 2020, 2021). Ám a teljeskörű szemléletváltáshoz hosszabb időnek kell eltelnie következetes anyanyelvoktatási szemléletet követve. Pedig kisebbségi körülmények között a magyar nyelv használatának korlátozottsága miatt a nyelvjárási nyelvhasználat gyakoribb, szélesebb körben elterjedt (akár térbeliségre, akár társadalmi rétegekre gondolunk), mint Magyarországon. S kisebbségi körülmények között a nyelvmegtartás szempontjából is különösen fontos a tudatos, ma-

¹ Az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által jóváhagyott, éppen érvényben lévő magyar nyelv tantervekhez készült tankönyvek valamennyi iskolában használatosak. A pedagógusnak, a tanulónak nincs lehetősége megválasztani a segédanyagokat. Bővebben lásd BEREKSZÁSI 2016: 209–218.

gabiztos nyelvhasználatra való nevelés, a kommunikációs kompetencia megfelelő szintjének elérése. Ennek érdekében külön fel kell hívni a tanulók figyelmét a helyi kötöttségű nyelvjárási, illetve kontaktusjelenségekre. Felmérések igazolták, hogy a határon túli magyar területek nyelvhasználata az államnyelvi hatások mellett dialektálisabb is, egyfajta fáziskésés figyelhető meg benne (P. LAKATOS 2002). Viszont ezeknek a szűkebb körben jellemző nyelvi jelenségeknek a nem standard volta kevésbé ismert az anyanyelvi beszélők körében. Több kutatás alátámasztotta, hogy határon túli adatközlők a magyar nyelv művelés által is sokat emlegetett, széles körben elterjedt ún. egyetemes változók esetében nagyobb arányban ismerték fel, produkálták a köznyelvi alakot, mint a környezetükben használt, szűkebb körben elterjedt jelenségeket (BEREGSZÁSZI–CSERNICKSKÓ 2007: 7–96, LAKATOS 2010). Így különösen fontos, hogy egy adott közösség tagjai az iskolában hiteles, tudományosan megalapozott információkat kapjanak szűkebb régiójuk nyelvhasználati jellemzőiről is.

2.1. Sokáig az anyanyelvoktatás egyszerűen figyelmen kívül hagyta ezeket a különbségeket. Bár a mindennapos nyelvhasználatban használták, használják a kölcsönszavakkal tarkított helyi nyelvjárásokat, a tantervek, a tankönyvek ezekről említést sem tettek. A cél a standard (az irodalmi nyelv) elsajátíttatása volt, viszont nem a meglévő alapra építve (BEREGSZÁSZI–CSERNICKSKÓ 1996). Tanulmányukban BEREGSZÁSZI ANIKÓ és CSERNICKSKÓ ISTVÁN a 80-as években megjelent magyar nyelv tankönyveket elemezve megállapítják, hogy a segédanyagok nem fordítanak kellő figyelmet a helyi nyelvhasználat jellemzőire: „Hiányosak a tankönyvek példaanyagai a helyi nyelvjárási jelenségeket, tájszót tekintve is. A szerzők a definíció illusztrálására jobban szeretnek erdélyi, dunántúli stb. példával élni, mint helyivel. Igaz, általában a nyelvjárásokkal foglalkozó anyagrész utáni feladatok között — talán kárpótlásul — mindig akad egy, amely házi feladatként tízegynéhány helyi tájszó gyűjtésére serkenti a nebulókat” (1996: 33). Kiemelik azt is, hogy a 90-es években megjelent tankönyvcsalád előrelépést mutat ezek kezelésében.

Bár ezek a kiadványok, akárcsak a későbbi általános iskolai osztályok (5–9.) számára készült segédletek, főleg grammatikai témakörökre épülnek, az 1992-ben, majd átdolgozva 1996-ban megjelent 6. osztályos magyar nyelv tankönyvben *A nyelv rétegei* című fejezet a köznyelv és az irodalmi nyelv meghatározása mellett a nyelvjárások fogalmával is foglalkozik (KÓTYUK–HORVÁTH–PENC-KÓFER 1992: 6–9). Igaz ugyan, hogy a nyelvjárásokat a „falvakban élő embereknek” tulajdonítja, viszont kárpátaljai magyar települések (Kaszony, Vári) szóhasználatát említi példaként. A nyelvváltozat meghatározásaként a következővel találkozunk a tanuló: „A nyelvhasználatnak területenként eltérő változatait nyelvjárásnak nevezzük” (1992: 7). A tájszavak típusait szövegrészleteken keresztül

szemléltetik a szerzők. A témához három feladat tartozik. A gyerekeknek a törökbúza és a kukorica egyéb elnevezéseit kell megtalálniuk, majd egy Móra Ferenc által írt kétmondatos párbeszéd-részletből kell kikeresniük a tájszókat. Az utolsó feladat a következőképpen hangzik: „Gyűjtsetek a saját vagy az általatok leginkább ismert nyelvjárásból 5 tájszót!”. Talán szerencsésebb lett volna csupán a „saját nyelvjárását” említeni, hiszen feltételezhetően azt ismerik leginkább a 10-11 éves gyerekek.

Ugyanezen tankönyvsorozat 8. osztályosoknak készült részében (1995-ben, majd 2000-ben átdolgozva, az elemzett rész változtatása nélkül) ismét megjelenik A magyar nyelv rétegei című alfejezetben a tájnyelv (nyelvjárás) jellemzése: „olyan nyelvváltozat, amelyet az egyes földrajzi tájak magyar lakossága beszél. A köznyelvtől a tájnyelvek főleg hangtanuk és szókészletük tekintetében térnek el” (KÓTYUK 1995: 105). Ez után a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat jellemzi a szerző, kiemelve legjellemzőbb sajátosságait. A témakör után található feladatok közül egy vonatkozik a nyelvjárásokra: „Gyűjtsetek olyan tájszavakat, amelyeknek ismeritek az értelmét! Írjátok le melléjük köznyelvi megfelelőjüket is!” (i. m. 106). Ugyanezen tankönyv a tájszavakkal a következő fejezetben is foglalkozik: A magyar szókészlet nagysága és tagolódása (i. m. 107–111). A tájszók meghatározása ebben a részben a következő: „egy-egy vidékek, tájegységek jellemző, az irodalmi és köznyelvben nem élő szavai” (i. m. 108). A fejezet után három feladat foglalkozik a tájszavakkal: gyűjtésükre szólítja fel a tanulókat, illetve köznyelvi megfelelőjüket kell megtalálniuk a felsorolt valódi és alaki tájszavaknak (i. m. 109–110). Mindenképpen kiemelendő, hogy a valódi tájszók például a kárpátaljai nyelvjárások jellemző kifejezései: *csattogó, fakopáncs, menetke*. Hiányosságként viszont meg kell említenünk, hogy a diftongusok jelölésének hiánya megzavarhatja az olvasókat: *zöüü, vóút, riégenn, belőülle*. Ennek feltételezhetően nyomdatechnikai okai vannak. Összességében azonban ez a tankönyvcsalád a nem köznyelvi változatokat említve már kiemeli a helyi jellemzőket, előrevetítve azt a reformot, ami a következő években a kárpátaljai magyar mint anyanyelv oktatásában bekövetkezett (KÓTYUK 1990, 1993, 1995, 1996, KÓTYUK–HORVÁTH–PENCKÓFER 1992). Ezeket a tankönyveket 2005-től kezdődően folyamatosan váltották fel azok a segédanyagok, amelyek a hozzáadó szemléletű tantervhez készültek (KÓTYUK 2005, 2006, 2007).

2.2. A magyarországi anyanyelvoktatási reform fontosságára vonatkozó írásokkal párhuzamosan Kárpátalján is számos tanulmány született a témában, pedagógus-továbbképzéseken, tudományos ismeretterjesztő előadásokban, írásokban hangsúlyozták a hozzáadó szemlélet fontosságát (ANTALNÉ SZABÓ 2004, BEREGSZÁSZI 2004, BEREGSZÁSZI–CSERNICSKÓ 2004).

A tudományos kutatások, elméleti munkák eredménye lett az az anyanyelv-oktatási reform, melynek eredményeként 2005-ben egy olyan magyar nyelv

tanterv lépett érvénybe Kárpátalja magyar iskoláiban, mely a hozzáadó szemléletet szem előtt tartva alakította az anyanyelv oktatását az általános (5–9.) és a középiskolai (10–12.) osztályokban (BEREGSZÁSZI 2012, 2021, BEREGSZÁSZI–DUDICS LAKATOS 2019, 2020). A munkacsoport vezetője KÓTYUK ISTVÁN nyelvész, dialektológus, számos korábbi tankönyv szerzője volt, a munkacsoport tagjai között nyelvészek, módszertani szakemberek, gyakorló pedagógusok szerepeltek.

Bár az általános iskolai osztályokban továbbra is a grammatika oktatása maradt a központi téma, a tanterv kiemelten kezelte a helyi nyelvváltozatok jellemzőit, s a 10–12. osztályban teljesen megújult a tananyag tartalma: funkcionális stilisztika, szociolingvisztika és retorika, ezek gyakorlati hasznosíthatósága került a középpontba.

Az 5–9. osztály számára készült könyvekben önálló témaként nem szerepelnek ugyan a területi nyelvváltozatok, viszont más témakörök kapcsán szót ejt róluk a szerző. A nyolcadikos magyar nyelv tankönyv *A magyar irodalmi nyelv kialakulása* című fejezetében arról olvashatunk, hogy az északkeleti nyelvjárássok hangtani normái alapján kezdett kialakulni az irodalmi nyelv (KÓTYUK 2008: 4). Megemlíti a szerző azokat a kárpátaljai településeket is, melyek határvonalként jellemezhetők a nyelvváltozat kapcsán. Mellékelve egy térkép is látható a magyar „nyelvjárásterületekről”. A tankönyv 9. oldalán a nyelvi norma kapcsán megfogalmazott állítások a szociolingvisztikai szemléletet tükrözik: „A nyelvi norma követendő eszmény, amely elsősorban a normatív nyelvváltozatokban, a köznyelvben és az irodalmi nyelvben érvényesül. (...) Mivel a nyelvszokás változó, a köznyelvi norma is változhat” (i. m. 9). Ezt a tankönyvcsaládot egy másik szerzőgárda által jegyzett sorozat követte, melyben szintén nem találunk önálló fejezetet, alfejezetet, mely a nyelvváltozatokról, a nyelvjárásokról szólna (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2013, 2014, 2015, 2016). Viszont a tankönyvek meghatározásai, feladatai nem a korábbi, előremutató, tudományosan megalapozott szemléletet tükrözik (KARMACSI 2017).

Mielőtt azonban a megújult tanterv a 12. osztályig ért volna, 2010 nyarán az ukrán parlament visszaállította a 11 évfolyamos oktatást. Ezért új középiskolai tantervre volt szükség (BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ–BRAUN–HNATIK–RISKÓ szerk. 2010), és két tankönyv helyett egyben kellett összevonnai a 11. és 12. osztály tananyagát (BEREGSZÁSZI 2011). Ez azonban a 2005-ös tanterv szemléletén és módszerein nem változtatott.

2.3. A 2010-es, középiskolai osztályoknak szánt, átdolgozott tantervhez is elkészültek a megfelelő tankönyvek (BEREGSZÁSZI 2010, BEREGSZÁSZI 2011). Ezek a segédanyagok szellemiségükben, tartalmukban igazodtak a módszertani útmutatóhoz: hozzáadó szemléletben közöltek ismereteket a funkcionális stilisztika, a retorika tárgyköréből. Kitértek a nyelvi sokszínűség, a nyelvi tolerancia

kérdéseire, a nemek és felekezetek nyelvhasználati különbségeire, kiemelt figyelmet kaptak azok a kárpátaljai nyelvi, nyelvhasználati jelenségek, melyek a kisebbségi helyzetből adódóan jellemzik a helyi beszélőközösség kommunikációját, s melyekre egy Magyarországon készült, használt oktatási segédanyagban nem találhatunk példát. Ilyen például a 10. osztályos tankönyv 9. leckéje, melyben szó esik a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzőiről: a nyelvváltási beszédhelyzetek tudatosításával számtalan későbbi félreértés, kellemetlen élmény megelőzése érhető el (BEREGSZÁSZI 2010: 59–70). A leckéhez tartozó feladatok életszerű szituációkon keresztül kívánják felhívni a tanulók figyelmét környezetünk nyelvhasználati jellemzőire: „Képzeljétek el és játsszatok el egy olyan párbeszédet, amely során egy kárpátaljai magyar beszélget egy Magyarországról ide látogatott magyarral! A mellékelt szöszedetből illesszétek be a szavakat a párbeszédbe odaillő módon! Minek az alapján döntöttetek? *paszport, göngyöleg, банка, útlevél, elektricska, intercity vonat, májka, kőjál*” (BEREGSZÁSZI 2010: 65).

A kárpátaljai névhasználat sok mindenben eltér a magyarországitól. A tankönyv vonatkozó fejezete nemcsak bemutatja ezeket a különbségeket, hanem röviden az eltérések okairól is szól, ezzel is megerősítve a sokszor bizonytalan fiatalokat nyelvi, nemzeti öntudatukban. Hiszen például a 93. feladatot elvégezve számos példát kapunk a lefordított, elírt nevek, apai nevek, asszonynevek sokféleségére: „Vizsgáljátok meg saját családok névhasználatát! Írjátok le édesapátok és édesanyátok nevét, édesanyátok leánykori nevét, a saját nevetek teljes formáját magyarul és ukránul, majd figyeljétek meg rajtuk a kárpátaljai magyar névhasználat sajátosságait!” (BEREGSZÁSZI 2010: 62). Sőt, az „anyja neve” kérdés is tisztázódik az adott helyen, ami a vázolt sajátosságokból adódóan sokszor kellemetlenséget szül a hivatalos helyeken.

A 11. osztályos tankönyvben különös jelentősége van annak, hogy a helyi, kontaktusjelenségekkel tarkított nyelvjárásokról is objektív, tudományosan megalapozott információkat közöl a 7. leckében A magyar nyelv területi változatai: a nyelvjárások címmel (BEREGSZÁSZI 2011: 43–52). A meghatározások, a szemléltető anyagok a legújabb szociolingvisztikai, dialektológiai kutatások eredményeire alapozva jelennek meg a tanulók előtt. Ezekből megtudhatják, hogy hány nyelvjárási régiót (10) különítünk el a magyar nyelvterületen, ezek közül hány található Magyarország határain kívül, illetve hogy egyetlen sincs, amelyik csak Magyarország területét érinti. Ezekkel az információkkal élővé, valóssá teheti a tananyag a sokszor már réginek, eltűnőben lévőnek tartott, valójában azonban élő nyelvváltozatokat a fiatalok előtt.

A leckéhez öt feladat tartozik: van, amelyik rövidke szépirodalmi részlet alapján szemlélteti a köznyelvtől eltérő nyelvi jelenségeket, illetve a hangok megterhelése közötti különbségeket (32. és 33. feladat). A 35. feladat alaktani

ismeretekre alapozva tudatosítja a tanulóknak a Kárpátalján gyakran használt nem köznyelvi tövek nem standard voltát: „Válasszátok ki a szavak közül a nyelvjárási alakokat, majd írjátok melléjük a köznyelvi megfelelőjüket! Függőleges vonallal válasszátok el a szótöveget a toldalékoktól! Határozzátok meg két kiválasztott szó tőtipusát! *nől, lövés, tehen, higgy, megynek, vereb, butrot, tűzben, vinnem, húszas, föl, feheret, fát, bokrok, ehét, öregszi, motrok, vidd, huszszor, igyad, idd*” (BEREGSZÁSZI 2011: 52).

A tankönyv szerzője gondolkodásra, saját vélemény megfogalmazásra ösztönzi a fiatalokat a 34. és a 36. feladatban, előbbiben egy Kányádi Sándor idézettel, az utóbbiban pedig Mészöly Miklós Függőkert című versével: „Olvasd el Mészöly Miklós Függőkert című versét! Mit gondolsz, miért választotta a tankönyv szerzője ezt a verset a magyar nyelvjárásokról szóló fejezet végére?” (BEREGSZÁSZI 2011: 52).

A kapcsolódó feladatok mindegyike azt a célt szolgálja, hogy a kárpátaljai magyar iskolás a nyelvjárásokkal, a saját anyanyelv változtatásával kapcsolatban magabiztos, pozitív attitűddel találkozzon a standard tanulásának folyamata során is. Ez ugyanis elengedhetetlen a szituatív nyelvhasználat, a magabiztos nyelvi tudat kialakításához.

2.4. Az előremutató, gyakorlatban jól hasznosítható kiadványokat azonban 2018-ban új középiskolai magyar nyelv és (integrált) irodalom tanterv és az ez alapján készült tizedikes, illetve 2019-ben tizenegyedikes magyar nyelv tankönyv váltotta fel, így ezek kikerültek a használatból. Az új integrált magyar nyelv és irodalom tanterv lényegében a magyarországi négyosztályos (9–12. évfolyam) gimnáziumok és szakgimnáziumok számára készült magyar nyelv és irodalom kerettanterv (hivatkozás nélküli) egyszerűsített „átvétele” (BEREGSZÁSZI–DUDICS LAKATOS 2019: 150–164, 2020: 149–165). Pedig a kárpátaljai magyar nyelvi helyzet és nyelvhasználat leírásával foglalkozó tanulmányok egyértelműen bizonyították, hogy a magyar mint anyanyelv oktatása során nem célszerű (és nem is lehet eredményes) magyarországi tantervek és/vagy tankönyvek változatlan formában való átvétele és használata. Ehhez a tantervhez 2018-ban és 2019-ben elkészültek a magyar nyelv tankönyvek is (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2018, 2019).

Az új tankönyvekben nem jelenik meg sem a szociolingvisztikai, sem a hozzáadó szemlélet. Nem jelennek meg a kárpátaljai nyelvi helyzetet jellemző jelenségek, sem az erre vonatkozó dialektológiai, szociolingvisztikai kutatások eredményei. A 11. osztályos tankönyv tartalomjegyzékében szerepel ugyan A határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái, a kétnyelvűség, a kettősnyelvűség, kevert nyelvűség kérdései fejezetcím (166), viszont a megadott oldalra lapozva, hiányzik ez a fejezete a könyvnek.

A 10. osztály számára készült, fentebb említett átdolgozott tantervben s az ehhez készült tankönyvben felbukkan egy részfejezetben a nyelvjárások témaköre is a következő címmel: A magyar hangrendszer nyelvjárási eltérései (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2018: 41–44).² A tankönyv szövege, fogalomhasználata, időnként ellentmondásos, szakszerűtlen megállapításai a nyelvjárásokkal szembeni — KISS JENŐ által kiegyenlítő-funkcióelkülönítőnek nevezett — elfogadóbb attitűd (1998: 315–317) terjedését nem segíti.³ Ennek lényege, hogy a köznyelv és a helyi nyelvjárás ismerete mellett mindkét változattal szemben elfogadó viszonyulás érvényesül, s a különböző nyelvváltozatok használata is megoszlik a formális és informális beszédhelyzetek között. Ezzel azonban az eredményes köznyelvvoktatás célját sem szolgálja, hiszen a kárpátaljai tanulót nem saját anyanyelvváltozatával, környezete nyelvhasználatával szembesíti, tudatosítva annak jellemzőit, hanem szinte közhelyszerű megállapításokat, általánosan, széles körben ismert adatokat közöl a tájnyelvekkel, azok beszélőivel kapcsolatban. Ezzel pedig csak erősíti a nyelvjárásokkal szembeni távolságtartó, elhatárolódó viszonyulást az egyébként is bizonytalan tanulók (és pedagógusok) körében.

Az eredményes köznyelvvoktatást a 11. osztálynak szánt kiadvány sem szolgálja, hiszen a tankönyv feladatai között számtalan olyannal találkozhatunk, mely egyáltalán nem segíti a magabiztos nyelvhasználat kialakítását: nyoma sincs azokban a kárpátaljai nyelvi tervezés, a tudományos nyelvészeti, nyelvpolitikai kutatások eredményeinek. A nyelvi tervezés elvei és feladatai című fejezetben a következőként határozzák meg a nyelvi tervezés feladatát: „intézményhálózat segítségével, tömegtájékoztatással visszاسzorítani a káros jelenségeket” (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2019: 132). Az ehhez kapcsolódó 156. feladatban pedig a következőt kérik a szerzők a 17 éves kárpátaljai magyar fiataloktól: „Érvelj ezen állítás mellett! Anyanyelvünk oly mértékben romlik, hogy szükség van törvényes szabályozására” (i. m. 133). A nemzeti nyelv tagolódása című fejezetben megállapítják, hogy a nyelvjárások a köznyelvtől különböznek „hangzókészletükben – új hangokat találnak ki” (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2019: 143).

Sőt, a két tankönyvben (bár ugyanazon szerzők tollából született mindkettő egy év különbséggel csupán) a nyelvjárások osztályozása is különböző: a 10. osztályban azt tanulják, hogy 10 nyelvjárási régióról beszélünk, a 11. osztályban már csak nyolcat különböztetnek meg, teljesen más elnevezésekkel (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2018: 41, 2019: 160–161).

² Ugyanezzel a címmel, ugyanezzel a tartalommal találkozhatunk egy magyarországi szakiskolák számára készült kísérleti tankönyvben, melyet 2014-ben adtak ki, https://issuu.com/szolmusz/docs/magyar_nyelv___s_kommunik___ci___10_/14

³ A tankönyv részletesebb elemzését lásd BEREGSZÁSZI–DUDICS LAKATOS 2019, 2020.

Nem egyedi ez a következtetlenség: MISAD KATALIN szlovákiai magyar nyelv tankönyveket elemző munkájában szintén megjegyzi, hogy különböző felosztásokat követ az alapiskolai és a középiskolai tankönyv (2016a, 2016b).

Ezek után a szerzők mindkét tankönyvben olyan általánosságokat, tudományosan nem helytálló kijelentéseket tesznek az egyébként sem magas presztízsű, viszont Kárpátalján széles körben használt nyelvváltozatokról, melyek alapján a legtöbb tizedikes, tizenegyedikes fiatal magabiztosan állíthatja, hogy nem beszél nyelvjárásban (mi nem ö-zünk, viszont a jellemző diftongusainkról egyetlen szó sem esik ebben a rövid fejezetben sem).

A 11. osztályos tankönyv A nyelv területi tagolódása: a leggyakoribb nyelvjárásaink jellemzői, területi megjelenésük, a regionális köznyelv jellemzői című fejezete után csupán két feladat található (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2019: 162–166). Mindkettőhöz 3-3 terjedelmes szövegrészlet tartozik, amelyeket „kifejezően” elolvasva kell a nyelvjárási beszéd szövegben betöltött szerepét a tanulóknak meghatározniuk, kikeresve a tájszókat, vagy éppen megbeszélniük azt, hogy a szövegek szerzői hogyan vélekednek a nyelvjárásokról: „191. Olvasd el kifejezően az alábbi irodalmi részleteket! Mi lehet a szerepe a szövegben a nyelvjárási beszédnek? Keresd meg a tájszókat az idézetekben!”; „192. Olvassátok el a szövegrészleteket, és beszéljétek meg, hogyan vélekednek a szerzők a tájnyelvről! Megegyezik-e a véleményük?”

A kiválasztott szépirodalmi szövegrészletek (Móra Ferenc, Tamási Áron, Móricz Zsigmond) egyike sem szolgálja azt a célt, hogy a tanulók pozitív nyelvjárási attitűdjét, saját nyelvváltozatával szembeni tudatosabb, elfogadóbb viszonyulását erősítse. Sőt, olyan sztereotípiákat erősítenek, melyekkel a mindennapokban és a szociolingvisztikai vizsgálatok adatai között is többször találkozunk: „Kárpátalján nem beszélnek nyelvjárásban”, vagy „csak az idősek beszélnek nyelvjárásban”. Ezt a tankönyv egyik mondata is erősen sugallhatja: „A XIX. század második felétől kezdenek a nyelvjárások erősen visszaszorulni” (BRAUN–ZÉKÁNY–KOVÁCS–BURKUS 2019: 161).

3. A bemutatott tankönyvek nyelvszemlélete, a helyi nyelvváltozatokra vonatkozó fejezeteinek tartalma tükrözi az időszak magyar nyelv tantervei által közvetített szemléletet, viszonyulást. Ezek alakulása pedig bizonyítottan összefüggést mutat a tanulók nyelvhasználatával, különböző nyelvváltozatokhoz való viszonyulásával (DUDICS LAKATOS 2020, 2021). A 90-es évektől megjelent Magyar nyelv tankönyvek folyamatos előrelépést tükröznek, mintegy előkészítői a 2000-es években bekövetkezett hivatalos szemléletváltásnak. A segédanyagok a helyi nyelvváltozat jellemzőit figyelembe véve közölnek információkat a tanulókkal. A 2005-ös útmutatóhoz készült kiadványok pedig egyértelműen a tudományos alapokra helyezik a hangsúlyt, az otthonról hozott nyelvváltozat és a magyar köznyelv összehasonlításával kívánják a szituatív kettős-

nyelvűséget kialakítani. A Kárpátalja magyar iskoláiban jelenleg használt tanterv, illetve tankönyvek viszont visszalépést jelentenek ezen az eredményesnek nevezhető hosszú úton. A segédanyagok ugyanis nem alkalmasak sem a negatív, sem a pozitív sztereotípiák eloszlatására, s nem közvetítenek objektív, tudományosan megalapozott információkat a tanulók anyanyelvvaltozatáról. Pedig csakis ez segítheti a magyar köznyelv normáinak elsajátíttatását szóban és írásban, magabiztos kettősnyelvű magyar beszélőket nevelve. A kiadványok a tévhittek, a nyelvi bizonytalanságok eloszlatása helyett éppen azok terjedését segítik.

Irodalom

- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 2004. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. *Magyar Nyelvőr* 127: 407–428.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai nyelvhasználatról*. Ungvár, PoliPrint. 77–96.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2010. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Csernyivci, Bukrek.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2011. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára*. Csernyivci, Bukrek.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2016. *Defficles nugae. Terhes semmiségek a középiskolai magyar nyelv tantervben*. In: HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA szerk., *Nyelvhasználat, kétnyelvűség*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból 2. Ungvár, Autdor-Shark. 209–218.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2021. *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: CSERNICKSKÓ ISTVÁN–VÁRADI TAMÁS szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 29–38.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2004. A magyar nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémák. In: BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN, *...itt mennyit ér a szó?* Ungvár, PoliPrint. 168–173.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKSKÓ ISTVÁN 2007. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: CSERNICKSKÓ ISTVÁN–MÁRKU ANITA szerk., *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint. 7–96.

- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICSKÓ ISTVÁN–BRAUN ÉVA–HNATIK-RISKÓ MÁRTA 2010. *Magyar nyelv 10–11. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű általános középiskolák számára.* Kijev, Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–DUDICS LAKATOS KATALIN 2019. Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In: CSERNICSKÓ ISTVÁN–MÁRKU ANITA szerk., *A nyelvészet műhelyeiből.* Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból 5. Ungvár, Autdor-Shark. 150–164.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–DUDICS LAKATOS KATALIN 2020. Modern dansemacabre egy kárpátaljai középiskolai magyarnyelv-tankönyv kapcsán In: ISTÓK BÉLA–LŐRINCZ GÁBOR–LŐRINCZ JULIANNA–SIMON SZABOLCS szerk., *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai.* Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara. 149–165.
- BRAUN ÉVA–ZÉKÁNY KRISZTINA–KOVÁCS-BURKUS ERZSÉBET 2013. *Magyar nyelv 5. osztály.* Lviv, Szvit Kiadó.
- BRAUN ÉVA–ZÉKÁNY KRISZTINA–KOVÁCS-BURKUS ERZSÉBET 2014. *Magyar nyelv 6. osztály.* Lviv, Szvit Kiadó.
- BRAUN ÉVA–ZÉKÁNY KRISZTINA–KOVÁCS-BURKUS ERZSÉBET 2015. *Magyar nyelv 7. osztály.* Lviv, Szvit Kiadó.
- BRAUN ÉVA–ZÉKÁNY KRISZTINA–KOVÁCS-BURKUS ERZSÉBET 2016. *Magyar nyelv 8. osztály.* Lviv, Szvit Kiadó.
- BRAUN ÉVA–ZÉKÁNY KRISZTINA–KOVÁCS-BURKUS ERZSÉBET 2018. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 10. osztálya számára.* Lviv, Szvit.
- BRAUN ÉVA–ZÉKÁNY KRISZTINA–KOVÁCS-BURKUS ERZSÉBET 2019. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 11. osztálya számára.* Lviv, Szvit.
- DUDICS LAKATOS KATALIN 2019. Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). *Magyar Nyelvjárások* 57: 123–134.
- DUDICS LAKATOS KATALIN 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* 58: 165–173.
- DUDICS LAKATOS KATALIN 2021. Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján. *Magyar Nyelv* 117: 346–354.
- JÁNK ISTVÁN 2019. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben.* Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- KARMACSI ZOLTÁN 2017. *A kárpátaljai magyar tannyelvű általános iskolák számára készült 5. osztályos Magyar nyelv tankönyv tananyagának tartalmi és nyelvészeti szempontú elemzése.* Kézirat. Beregszász. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- KISS JENŐ 1998. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In: ZOLTÁN ANDRÁS szerk., *Nyelv, stílus, iroda-*

- lom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára.* Budapest, ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke. 315–317.
- KÓTYUK ISTVÁN 1990 (1995, 2001). *Magyar nyelv 5.* Lviv, Szvit.
- KÓTYUK ISTVÁN 1993 (1997). *Magyar nyelv 7.* Lviv, Szvit.
- KÓTYUK ISTVÁN 1995 (2000). *Magyar nyelv 8.* Lviv, Szvit.
- KÓTYUK ISTVÁN 1996 (2002). *Magyar nyelv 9.* Lviv, Szvit.
- KÓTYUK ISTVÁN 2005. *Magyar nyelv 5. osztály.* Csernyivci, Bukrek.
- KÓTYUK ISTVÁN 2006. *Magyar nyelv 6. osztály.* Csernyivci, Bukrek.
- KÓTYUK ISTVÁN 2007. *Magyar nyelv 7. osztály.* Csernyivci, Bukrek.
- KÓTYUK ISTVÁN 2008. *Magyar nyelv 8. osztály.* Csernyivci, Bukrek.
- KÓTYUK ISTVÁN és mtsai. 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tan-nyelvű iskolák számára.* Csernyivci, Bukrek.
- KÓTYUK ISTVÁN–HORVÁTH KATALIN–PENCKÓFER MÁRIA 1992 (1996). *Magyar nyelv 6.* Lviv, Szvit Kiadó.
- P. LAKATOS ILONA szerk. 2002. *Mutatványok a hármasthatár menti nyelvhasználat kutatásából.* Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
- LAKATOS KATALIN 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje.* Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, ELTE BTK.
- LŐRINCZ JULIANNA–SIMON SZABOLCS szerk. 2017. *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A variológiai kutatócsoport 7. Nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai.* Komárom, Selye János Egyetem.
- MISAD KATALIN 2016a. A nyelvváltozatok megjelenítése a szlovákiai magyar anyanyelv-tankönyvekben. *Acta Academiae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica 43:* 5–15.
- MISAD KATALIN 2016b. A nyelvi változatosság szemléltetése szlovákiai magyar anyanyelv-tankönyvekben. In: CZETTER IBOLYA–HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER szerk., *VI. Dialektológiai Szimpózium.* Nyitra–Szombathely, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ–Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács. 473–480.
- ORBÁN GYULA 2020. Gondolatok két kárpátaljai 11. osztályos magyar nyelv-tankönyvről. In: ISTÓK BÉLA–LŐRINCZ GÁBOR–LŐRINCZ JULIANNA–SIMON SZABOLCS szerk., *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség. A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai.* Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara. 167–176.
- PARAPATICS ANDREA 2020. *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés. Tények, problémák, javaslatok.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- SIMON SZABOLCS 2014. Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban. In: LŐRINCZ JULIANNA–SIMON SZABOLCS–TÖRÖK TAMÁS szerk., *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről.* A komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak anyagai. Bratislava, Terra vydavateľstvo. 27–38.

Hungarian language textbooks in Subcarpathia about local language variants

Curriculums, textbooks, the view conveyed by teachers have a definitive role in shaping confident native language use, balanced native language awareness. This study analyses the information Hungarian students in Subcarpathia could or can get about the language use of their environment in the Hungarian language textbooks used since the 90s and thus the language attitude the auxiliary material conveys for them. The Hungarian language textbooks published since the 90s show a continuous progress, kind of preparing the official shift in attitude in the 2000s. The auxiliary materials convey information to the students considering the characteristics of the local language variants. Publications prepared for the year 2005 guide clearly put the emphasis on scientific basics, trying to form situational double language use by comparing the language variant brought from home and the Hungarian common language. The newest curriculum and textbooks, however, mean a step back on this long road that can be called successful. This is because the auxiliary materials are not suitable for eliminating either the positive or the negative stereotypes and do not convey objective, scientifically founded information about the native language variant of the students.

Keywords: the language variant, positive attitude, Hungarian language textbooks, students in Subcarpathia

Dudics Lakatos Katalin

ORCID: 0000-0003-1354-4421

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász
dudics.katalin@kmf.org.ua

